

נחנאל קצבורג

אנטישמיות
בהונגריה
1867 – 1944

העיתון היהודי-הלאומי
הראשון

נתנאל קצבורג

אנטישמיות בהונגריה

1944–1867

נתנאל קצבורג

אנטישמיות בהונגריה

1867–1944

המרכז הבינלאומי לחקר האנטישמיות
ע"ש וידאל ששון

האוניברסיטה העברית בירושלים

מרכז זלמן שזר
לתולדות ישראל

החברה ההיסטורית הישראלית

הסדרה לתולדות האנטישמיות

מרכז הסדרה: שמואל אלמוג
המערכת: יהודה באואר, ישראל גוטמן, ישעיהו גפני, צבי יקותיאל
ירחמיאל כהן, אוטו דב קולקה
מזכירת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

ספר זה ראה אור בסיוע
קרן קיסריה
THE CAESAREA FOUNDATION

עריכה לשונית: מלכה בק
התקין והביא לדפוס: יצחק כהן

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בכל צורה או בכל אמצעי, אלקטרוני או מכאני (לרבות צילום או הקלטה), ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

מספר קטלוגי: 129-185
מסח"ב 2-082-227-965

©

כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר
ירושלים תשנ"ג

סדר מחשב: מרכז זלמן שזר; לוחות: מכון לאופסט שלמה נתן
פיתוח, עימוד והדפסה: דפוס 'גרף-חן' בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

9		מבוא
24	ראשית האנטישמיות 1875–1882	פרק ראשון:
25	שינויים בחברה ובכלכלה	
27	ויקטור אישטוצי	
32	כינון מדינה יהודית	
34	שלילת הליברליזם ואיבה לקפיטליזם	
36	דעותיו של קארל ננדוויץ'	
38	אנטישמיות דתית	
40	התבוללות	
42	ארגון ותעמולה 1880–1882	פרק שני:
42	ראשית ההתארגנות	
45	פובליציסטיקה ותעמולה	
48	התפשטות המערכה האנטישמית — 1881–1882	
48	נישואין בין יהודים ללא־יהודים	
50	שאלת ההגירה	
51	תגובות יהודיות והתגוננות	
54	עלילת טיסה־אסלאר	
56	עמדת ראש הממשלה ושר המשפטים	
56	התגוננות	
57	הדים בעולם היהודי	
58	המשפט	
59	פרעות 1882–1883	
61	המפלגה האנטישמית 1883–1887	פרק שלישי:
61	התוכנית האנטישמית	
64	בחירות 1884	
66	הסיעה האנטישמית בפרלמנט	

68	גורמי השקיעה	
69	הקשר הבינלאומי	
71	הווגרים בקונגרסים האנטישמיים	
74	שמרנות, קלריקליזם, אנטישמיות	פרק רביעי:
76	"מפלגת העם" הקתולית	
78	יהודים וליברלים	
80	"מסע הצלב"	
81	יהודים וסוציאליזם	
83	ישן וחדש באנטישמיות של "מפלגת העם"	
84	היהודים ו"מפלגת העם"	
85	אנטישמיות בקרב המיעוטים	
87	מאזן האנטישמיות בתקופה הדואליסטית	
89	אנטישמיות בעידן של מהפכה	פרק חמישי:
89	מלחמה ואנטישמיות	
90	המשאל על השאלה היהודית 1917	
93	מהפכות 1918–1919	
95	אנטישמיות בתקופת המשטר הקומוניסטי	
96	הטרור הלבן	
98	"המדיארים המתעוררים"	
100	התגוננות יהודית	
101	תגובה בארצות חוץ	
103	נומרוס קלאוזוס	
106	הימין האנטישמי: שנות ה־20 וה־30	פרק שישי:
107	הימין הקיצוני — רקע אידיאולוגי	
109	הימין בשנות ה־20	
113	הימין ההונגרי וקשריו בארצות חוץ	
114	הקונגרס האנטישמי בבודפשט 1925	
115	ההרכב החברתי של הימין הקיצוני	
117	הימין הקיצוני בשנות ה־30	
123	"האנטישמיות השקטה": הרחייה החברתית	פרק שביעי:
124	גורמי העוינות החברתית	
126	התנועה הפופוליסטית והיהודים	

131	אנטישמיות ממשלתית: ראשית החקיקה נגד היהודים	פרק שמיני:
131	המפנה ב-1937	
135	החוק היהודי הראשון	
136	היהודים נוכח האנטישמיות הגואה	
138	היהודים והחוק היהודי	
140	תגובות יהודים במערב	
143	החוק היהודי השני	פרק תשיעי:
144	המפנה המדיני ב-1938	
148	טלקי והאנטישמיות הגזענית	
149	החוק היהודי בבית הנבחרים	
149	השאלה היהודית במפלגה הסוציאל-דמוקרטית	
152	החוק היהודי בבית העליון	
153	הכנסייה והחוק היהודי	
156	הוראות החוק	
158	עמדות ותגובות של היהודים	
162	המערכה נגד היהודים 1939–1944	פרק עשירי:
162	עליית הימין הקיצוני — בחירות 1939	
165	איסור נישואין בין יהודים ללא-יהודים	
170	ביטול המעמד המוכר של העדה היהודית	
171	הגבלות על בעלות יהודית על קרקע	
173	עבודת כפייה	
175	החקיקה נגד היהודים והתגובה בדעת הקהל	
176	אנטישמיות בתקופת המלחמה — רשויות השלטון	
178	אנטישמיות בחברה ובספרות	
181	תגובה יהודית	
183		הערות סיכום
190		טבלאות סטטיסטיות
191		רשימת הקיצורים וביבליוגרפיה נבחרת
197		מפתחות

מבוא

השורשים ההיסטוריים הקדומים של יהדות הונגריה נעוצים בשלהי התקופה העתיקה וכימי הביניים, אך רציפותה ההיסטורית פסקה בעת המלחמות עם התורכים בסוף המאה השבע-עשרה. משנסתיימו המלחמות האלה עם גירושם של התורכים החל שיקומה של הממלכה, וגם היישוב היהודי התחיל להתחדש. מכאן נקודת המוצא להתהוותה של היהדות בהונגריה כפי שהיתה בדורות האחרונים. מסוף המאה השבע-עשרה החלה הגירה מארצות חוץ, תחילה מאוסטריה, בוהמיה ומוראביה, ובתקופה יותר מאוחרת – מגליציה. כתוצאה מן ההגירות האלו גדל היישוב היהודי בקצב מהיר,¹ וב-1825 הגיע מספר התושבים היהודיים ל-180 אלף, 2.1% מכלל האוכלוסייה.

שנת 1825 מסמנת בתולדות הונגריה את ראשיתה של תנועת רפורמה, החותרת להתחדשותה של הונגריה על-ידי תיקונים פוליטיים, חברתיים וכלכליים. התיקונים האלה נידונו בבית המחוקקים, בעיתונות ועל דפי הספרות הפוליטית של התקופה, ותוך כדי כך עולה על הפרק גם עניין מקומם של היהודים ומעמדם בחברה, ושאלת האמנציפציה. בדיון הציבורי על היהודים, שהתנהל בייחוד בשנות ה-30 וה-40 של המאה התשע-עשרה, באו לביטוי העמדות של החברה ההונגרית על קבוצותיה השונות, כשבמרכזו הדיון על עניין האמנציפציה. משלהי המאה השמונה-עשרה ניכר בהונגריה יחס סובלני יותר כלפי היהודים, במידה רבה בהשפעת ההשכלה והמהפכה הצרפתית. הועלו אז הצעות בדבר הקלות בזכות הישיבה ליהודים ומתן זכויות לקנות השכלה, ובתוך האצולה ההונגרית הלאומית המתקדמת, ובחוגים של הבונים החופשיים, נשמעו אף דעות בעד שוויון ליהודים.²

1 ראה טבלאות סטטיסטיות, עמ' 190.

2 פנקס הקהילות, הונגריה, ירושלים תשל"ו, מבוא, עמ' 20; Béla K. Király, *Hungary in the Late Eighteenth Century*, New York-London 1969, p. 168; G. Barany, "Magyar Jew or Jewish Magyar"? (To the Question of Jewish Assimilation in Hungary)", *Canadian-American Slavic Studies*, VIII, I (Spring 1974), pp. 3-4 (להלן, בארן, מדיארי-יהודי); Kecsseméti Károly, "A liberalizmus és a zsidók emancipációja", *Történelmi Szemle*, XXV (1982), Budapest, pp. 189-190 (להלן): קצ'קמטי).

כאותה עת היו אלו דעות של יחידים, אך במהלך השליש הראשון של המאה התשע-עשרה קיבל רעיון האמנציפציה תמיכה מצד כמה מראשי הזרם הליברלי, ובראשם יוסף אטווש (Eötvös, 1813-1871). הוא נמנה על קבוצה של הוגי דעות צעירים שהיו חדורים דעות ליברליות מערכיות, והוא זה שהתייצב בראש התובעים שוויון ליהודים ללא תנאי. דעותיו באו לידי ביטוי בחיבורו הידוע "האמנציפציה של היהודים"³, שטיעונו העיקרי הוא שהחירות נתונה לכל אדם, וכל הטענות שמעלים מתנגדי השוויון אין כוחן יפה לבטל זכות טבעית זו. לדעתו, אם יתוקן העוול כלפי היהודים, בסופו של דבר הם יתמזגו עם הנוצרים, וזהו הפתרון שיש לשאוף אליו לטווח הרחוק.

כמה וכמה עסקנים מדיניים, סופרים והוגי דעות הביעו השקפות דומות לאלו של אטווש. החשוב שביניהם היו לאיוש קשוט (Kossuth Lajos), מנהיג המהפכה ההונגרית ב-1848-49. קשוט היה ליברל לאומי, שעמדותיו כלפי העמים הלא-מדיאריים נקבעו לא רק על-פי השקפת עולמו הליברלית, אלא גם על-פי יחסם של אותם עמים אל הלאום המדיארי. על כן גילה קשוט יחס סובלני כלפי הגרמנים והרומנים שבהונגריה, כי ראה בהם בעלי ברית פוטנציאליים כנגד הסלאבים, והיה מוכן להעניק שוויון ליהודים אם יראו נכונות להתבולל במדיאריים.⁴ נקודת המוצא להשקפתו העקרונית של קשוט היתה, שיש להתנות את השוויון בתיקונים דתיים ביהדות. לדעתו, הדת היהודית היא "מוסד מדיני המושחת על עקרונות תיאוקרטיים שאי אפשר להביאם לידי התאמה לשיטה המדינית הקיימת".⁵

קשוט וחבריו לדעה סבורים היו שלא השוויון הפוליטי הוא העיקר, אלא השוויון החברתי, וזה לא יושג ללא התמוגות חברתית. השקפה זו מעוגנת בתפיסה החברתית הלאומית שבה דוגלים בעלי הרפורמה, לפיה יש להסיר

3. Eötvös József, "A zsidók emancipációja", *Budapesti Szemle*, II (1840), pp. 110-156 מאמר זה, שהוא נוסח מורחב של נאום שנשא אטווש בבית העליון ב-31 במרס 1840, הופיע כספר בפני עצמו בארבע מהדורות בשנים 1892-1891, ויצא לאור גם בתרגום גרמני ואיטלקי. לדיון מפורט על חיבור זה ראה: ג' קצבורג, אנטישמיות בהונגריה 1867-1914, תל-אביב תשכ"ט (להלן: אנטישמיות בהונגריה), עמ' 19-24; וכן: S.B. Vardy, "The Origin of Jewish Emancipation in Hungary. The Role of Baron Joseph Eötvös", *Ungarn Jahrbuch*, 7, München (1976), pp. 147-152

4. I. Deák, *The Lawful Revolution, Louis Kossuth and the Hungarians 1848-1849*, New York 1979, p. 45

5. Koloszváry Borcsa Mihály, *A zsidókérdés* מ-5 במאי 1841, מובא על-ידי: *Pesti Napló* 1841, *magyarországi irodalma*, Budapest, n.d. [1943], p. 23 (להלן: קולושווארי-בורצה).

את המחיצות שבין המעמדות ובין בני הדתות השונות. התביעה להשתלבות היהודים מהווה איפוא חלק מן המערכה הרפורמה חברתית, שעמדה במרכז הדיון בשנות ה־30 וה־40. אולם יש לתביעה זו גם צד יהודי ייחודי, והוא קשור אל תחושת הזרות שקיימת בחברה כלפי היהודים, בין השאר מחמת השוני הדתי. סילוק הזרות והניכור תופסים מקום חשוב בדיון על השוויון.

בין מתנגדי השוויון תופס מקום בראש אישטוואן סצ'ני (Széchenyi István, 1790-1860), שנמנה על האריסטוקרטיה ההיסטורית, מגדולי המדינאים והוגי הדעות בהונגריה במאה התשע־עשרה שנחשב אבי הרפורמה ההונגרית. סצ'ני הביע עמדה מסויגת כלפי היהודים, ובייחוד אל פעולתם הכלכלית, עוד בשנות ה־30. כ־1844, כאשר עלה על הפרק עניין השוויון היהודי בבית העליון, קבע סצ'ני כי השוויון קשור בהתבוללות של היהודים בחברה ההונגרית, אולם נוכח מספרם הרב החברה אינה מסוגלת לקלוט ולכלול אותם, ועל כן אין מקום לשוויון.⁶ לסצ'ני היו, אומנם, ספקות — לא רק לגבי היהודים אלא גם לגבי עמים אחרים היושבים בהונגריה — אם מסוגלים ההונגרים להטמיע אותם. אולם לגבי היהודים נקט סצ'ני עמדה מחמירה. כך, למשל, הוא פירש את מאמצי היהודים ללמוד את הלשון ההונגרית לא לחיוב אלא לשלילה, כלומר, כאילו כל תכליתם היא תועלתנית — השגת שוויון. בכלל, סצ'ני הטיל ספק בכנותם של היהודים, והיו לו דעות קדומות נגדם. ב־1857, בסוף ימיו, הוא רושם: "אני מסכים כי יש יהודים גוונים, אולם בכללו של דבר יש במרבית היהודים איזו תערוכת ארורה שאין באחרים, ואי אפשר לעקור אותה".⁷

אבל לא הדעות הקדומות הן שקבעו את עמדתו אל היהודים ושוויונם, אלא שיקולים לאומיים וחברתיים. לדעת חוקר סצ'ני, באראן, התנגדותו של סצ'ני לשוויונם של היהודים לאלתר נבעה מכך שהם היו מעורים בלשון ובתרכות הגרמנית, והוא לא האמין שהם ייפכו למדיארים. בנסיבות אלו השוויון היהודי יועיל לא למדיארים, אלא לקידום עליונותם של הגרמנים.⁸ להבנת עמדה זו יש לזכור שהמדיארים היו בבחינת נטע זר בסביבתם, מבודדים מבחינה אתנית

6 נוסח נאומו של סצ'ני: Zichy Antal (ed.), *Gróf Széchenyi István beszédei*, Budapest 1887, pp. 352-356

7 Károlyi Árpád (ed.), *Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka*, Budapest 1922, pp. 412-413; לעניין זה ראה גם: G. Barany, *Stephen Szechenyi and the Awakening*; *of Hungarian Nationalism 1798-1848*, Princeton 1968, p. 368 (להלן: באראן, סצ'ני); הנ"ל, מדיארי־יהודי (לעיל, הערה 2), עמ' 10.

8 באראן, סצ'ני, שם, עמ' 358-359.

ומוקפים גרמנים וסלאבים, והיו שרויים בחרדה שמה ייכלעו על ידיהם. סצ'ני, שהיה נוטה לפסימיות, חש בסכנה זו. הוא היה מודע לחולשתה של החברה ההונגרית ולא האמין שהיא מסוגלת לקלוט ולכולל את היהודים.

לדעתו של סצ'ני יש חשיבות לא רק מצד עצמן, כמייצגות את הזרם הרוחני את השוויון היהודי, אלא גם מצד השפעתן על האידיאולוגיה האנטי-ליברלית בתקופה שבין המלחמות, כאשר בעלי האידיאולוגיה זו נתלו בו והביאו ממנו ראיה להצדקתה ההיסטורית. הגזענים ההונגריים בשנות ה-30 וה-40 במאה הנוכחית ראו בסצ'ני חלוץ של תורת הגזע ההונגרית.⁹

כדיון הציבורי על היהודים בשנות ה-30 וה-40 של המאה התשע-עשרה מסתמנים אפוא שלושה זרמים ראשיים: אלה התומכים בשוויון לאלתר וללא תנאי, ובראשם יוסף אטווש; אלה המבקשים להתנות את השוויון בתיקונים דתיים וחברתיים, שדוברם הוא לאיוש קושוט; ואלה הדוחים את השוויון, ומייצגם הוא אישטוואן סצ'ני. הצד השווה שביסודן של כל הדעות האלה הוא שהשוויון מחייב שינוי יסודי ביהדות וביחסה אל העולם הלא-יהודי. זוהי בעצם גם דעתו של אטווש. מהתבטאויות שונות שלו, לאו דווקא פומביות, אפשר להסיק כי פתרון השאלה היהודית, לדעתו, הוא התמזגות היהודים בנצרות; הרפורמה הרתית היא דרך לכך.¹⁰ אולם אטווש סבור שאין לדחוק את הקץ ואין להמתין עד ההתמזגות המיוחלת, אלא יש להעניק את השוויון מיד, וזה עצמו יקרב את התיקונים בתוך היהדות. אבל קושוט רואה את ההתמזגות החברתית ואת התיקונים כתנאי קודם לשוויון, ואילו סצ'ני אינו מאמין שהתמזגות היא דבר מציאותי.

בעוד שדעותיהם של מצדדי השוויון, ואטווש בראשם, מקורן בהשקפות ליברליות והומניטריות המושפעות מן המחשבה הליברלית האירופית, הרי דעותיהם של המתנגדים לסוגיהם נשענות על המגע הישיר עם היהודים, על ההתבוננות בהליכותיהם ועל תדמיתם כפי שנצטיירה בעיני הכריות. הניסיון הכלתי אמצעי היה המצע שעליו נתהוו העמדות כלפי היהודים, כפי שנקבעו בתודעתם של בני הזמן.

התופעה היסודית בחייהם של יהודי הונגריה במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה היתה התרבותם המהירה. בין השנים 1815 ו-1840 עלה מספרם ב-80% ומעלה. בני הרור היו מודעים באופן מוחשי לתופעה זו, ואף משקיפים

⁹ Östör József, *Széchenyi magyar fajvédelme*, Budapest 1941, pp. 5, 18; Benoschofszky

I., Karsai E. (eds.), *Vádirat a nácizmus ellen*, 2, Budapest 1960, p. 57

¹⁰ אנטישמיות בהונגריה, עמ' 23.

מבחוץ התרשמו ממנה. הנוסע האנגלי ריצ'רד ברייט, המציין את התרבותם המהירה של היהודים, כותב: "בכמה מחוזות, בייחוד אלה הגובלים בגליציה, הם מהווים חלק גדול מכלל האוכלוסייה"¹¹. ממספרם הרב של היהודים בצפון הונגריה מתרשם כעבור עשרים שנה גם נוסע אנגלי אחר, ג'ון פייג'ט,¹² וכן הגרמני י"ג אלסנר: "איך העם הזה מתרבה — זאת רואים בכל מקום"¹³.

ואומנם ישותם של היהודים היתה מורגשת היטב, שכן הם היו מצויים הרבה בדרכים, כשהם סובכים בין הכפרים והאחוות בעסקי מקח וממכר. התמונה העולה מכתביהם של משקיפים הונגריים ונוסעים זרים כאחת, היא שהיהודים נמצאים בתנועה מתמדת וממלאים את חוצות הערים, ובייחוד את השווקים. ברייט מציין שמקצת היהודים יושבים בערים, אבל רובם נוסעים מכפר לכפר בענייני עסקים.¹⁴ בחוצות העיר וספרם (Veszprém) הוא ראה יהודים רבים שניכרו במלבושיהם;¹⁵ אף בבודה (Buda) ובאובודה (Óbuda) הסמוכה היו מצויים הרבה יהודים.¹⁶ הסטטיסטיקאי ההונגרי פ' מגדה כותב שהם "מתגוררים, מתרוצצים וסוחרים בהונגריה כולה"¹⁷.

העלייה המתמדת והמהירה במספרם של היהודים יוחסה להגירה, אבל לא היתה דעה חד־משמעית שאכן ההגירה היא הגורם היחיד לריבוי מספר היהודים. הסטטיסטיקאי ההונגרי יוהאן באראנדי מונה בין הגורמים את חיי המשפחה של היהודים, את דאגתם לילדים, אך גם לדעתו ההגירה הניכרת מהארצות השכנות היא גורם חשוב.¹⁸ המדובר הוא בהגירה מגליציה הגובלת במחוזות הצפוניים־מזרחיים. במחוזות אלה שבהרי הקרפאטים שררה מצוקה גדולה בין האיכרים המשועבדים, והאצילים שבאיזור היו משוכנעים שהגירתם הבלתי מוגבלת של יהודים היא הגורם למצוקת האיכרים.¹⁹ ההגירה היתה איפוא גורם

- R. Bright, *Travels from Vienna through Lower Hungary*, Edinburgh 1818, pp. 11
194-195 (להלן: ברייט).
- J. Paget, *Hungary and Transylvania*, I, London 1839, p. 131 12
- J.G. Elsner, *Ungarn durchreiset*, II, Leipzig 1840, pp. 10-11 13
- ברייט (לעיל, הערה 11), עמ' 195. 14
- שם, עמ' 620. 15
- P.D. Hothouse, *Wanderings of a Journeyman Tailor through Europe and the East*
1824-1840, London 1844, pp. 37-38, 39, 45, 48 16
- P. Magda, *Nueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn*,
Leipzig 1832, pp. 51-52 17
- J. Bárányi, *Über Ungarns Zustände*, Pressburg 1847, p. 29 18
- באראן, סצ'ני, עמ' 358. 19

185-129 דאנאקוד